

Når er ironi mislykket?¹

Av *Georg Kjøll*

En tradisjonell definisjon av ironi er “å si noe samtidig som man mener det motsatte”. Definisjonen har blitt kritisert blant annet for å ikke kunne forklare hvorfor enkelte tilfeller av ironi mislykkes. I denne artikkelen tar jeg utgangspunkt i en relevansteoritisk forståelse av språklig ironi som “en ytring hvor avsender implisitt speiler og tar avstand fra en annen påstand, tanke eller holdning”. Jeg viser hvordan denne analysen fører til at gitte forutsetninger må være på plass for at ironi kan lykkes, og peker på faktorer som gjør at ironi kan feiltolkes. Denne studien benytter seg av konstruerte eksempler fra den lingvistiske litteraturen, men argumenterer også for at det kognitivt pragmatiske perspektivet på ironi kan benyttes som analyseverktøy på attesterte og komplekse ytringer. Med utgangspunkt i en monolog av Otto Jespersen om daværende statsminister Kjell Magne Bondevik, og den etterfølgende, offentlige debatten rundt meningsinnholdet i monologen, viser jeg hvordan relevansteorien kan bidra til en forståelse av hvordan ironiske ytringer kan føre til ulike og motstridende tolkninger.

1 Innledning

Ironi er en viktig og ofte umerkelig del av folks kommunikasjon, og bruken av ironi har en lang og sentral historie i vestlig litteratur og kultur. Men ironi som fenomen er, tross i dets utbredelse, ekstremt komplisert både å definere og forklare. I denne artikkelen viser jeg hvordan den mest utbredte definisjon av ironi, slik den framstilles både i faglig og populær litteratur, lider av alvorlige konseptuelle feil og analytiske mangler. Jeg går gjennom noen av disse, og hevder at den mest alvorlige svakheten er at den ikke forklarer hvorfor ironiske ytringer noen ganger feiler, og den intenderte meningen bak et ironisk utsagn ikke alltid når fram til mottaker.

Jeg presenterer en alternativ pragmatisk analyse og avgrensning av ironi som fenomen, basert på Sperber og Wilsons relevansteorier (1995; 2004), og viser hvordan denne ikke lider av de samme konseptuelle

manglene som det som gjerne kalles den “klassiske definisjonen av ironi”. Jeg peker også på det som har blitt hevdet å være den store forklaringskraften i den relevansteorietiske analysen, men stiller spørsmål ved hvorvidt denne lar seg anvende på attesterte eksempler som utviser en større grad av kompleksitet enn ytringer bestående av enkeltsetninger, som kognitiv pragmatisk teori gjerne benytter seg av.

Denne artikkelen vil derfor ta for seg et berømt tilfelle av en ironisk ytring som skapte kontrovers og debatt i norsk offentlighet: Otto Jespersens monolog om Kjell Magne Bondevik i programmet *Torsdagsklubben*. Dette var blant annet på grunn av at det framsto som uklart hvorvidt ytringens avsender selv gikk god for innholdet i det han sa. Formålet med dette er å undersøke 1) hvilke pragmatisk-teoretiske forklaringer som kan gis på at ironi noen ganger mislykkes, og 2) hvorvidt disse forklaringene kan bekreftes eller avkreftes i møte med attesterte data. Ut fra dette vil jeg forsøke å utlede i hvilken grad kognitiv pragmatisk teori lar seg bruke som forklaringsmodell på ytringer med større nivå av kompleksitet enn én eller to setninger.

Strukturen i resten av denne artikkelen er som følger: I underkapittel 2 presenterer jeg den klassiske definisjonen av ironi og den sentrale lingvistiske kritikken av denne. I underkapittel 3 diskuterer jeg hva en teori om ironi skal forklare, før jeg i underkapittel 4 presenterer det relevansteorietiske begrepsapparatet og dennes analyse av ironi.

Underkapittel 5 er artikkelens hoveddel, hvor jeg i detalj går gjennom flere eksempler på ironi fra den lingvistiske litteraturen og forsøker å utlede noen årsaker til at ironi mislykkes, ved hjelp av en relevansteorietisk analyse. Her gjør jeg også noen metodologiske betraktninger rundt bruken av konstruerte eksempler i kognitiv pragmatisk teori, og tar opp et attestert eksempel på ironi som kan sies å ha feilet: Otto Jespersens monolog om Kjell Magne Bondevik fra tv-programmet *Torsdagsklubben*, sendt på TV 2 i oktober 2002. Jeg viser hvordan relevanst teori kan brukes til å også analysere ironiske ytringer som oppfatter en større mengde tekst, og at en slik studie kan gi ytterligere indikasjoner på faktorer som bidrar til at ironi misforstås. Avslutningsvis drøfter jeg hvorvidt det er sosiale aspekter ved ironi som ikke lar seg forklare ved hjelp av utelukkende språkvitenskapelige verktøy, før jeg konkluderer i underkapittel 6.

2 Den klassiske definisjonen av ironi

2.1 Arven fra retorikk

Tradisjonelt forstås det språklige virkemiddelet *ironi*² som det å si én ting, samtidig som man antyder det motsatte. Denne definisjonen har røtter tilbake til den klassiske retoriske tradisjonen og gjenfinnes blant annet hos den romerske talekunstneren Quintilian, som selv trekker veksler på de greske retorikerne før han. I verket *Institutio Oratoria* (bok 9, kapittel 2, vers 44), fra det første århundre e.v.t., definerer Quintilian ironi som “det motsatte av hva som *faktisk* sies”.³ Videre hevder han at i bruken av ironi som trope⁴ så legges det ikke skjul på hva den egentlige meningen bak et utsagn er, trass diskrepansen mellom det som blir sagt, og det som blir antydnet.

Begge disse elementene, det rake motsetningsforholdet mellom det som sies, og det som menes, samt at motsetningsforholdet ikke legges skjul på, som det gjør i løgn, utgjør også en del av samtidig “folkelig” forståelse, noe som gjenspeiles i at essensen i Quintilians forklaring går igjen også i moderne ordbøker. *Bokmålsordboka* forklarer ironi som “det å si det motsatte av det en mener på en slik måte at ens virkelige mening skinner igjennom”.⁵ *Oxford English Dictionary* definerer fenomenet som “The expression of one’s meaning by using language that normally signifies the opposite, typically for humorous or emphatic effect”.⁶ Også faglige kilder har en tendens til å benytte seg av den klassiske forklaringen på hva ironi er. Nettstedet *Silva Rhetoricae* definerer det som “Speaking in such a way as to imply the contrary of what one says, often for the purpose of derision, mockery, or jest”,⁷ mens oppslagsverket *Oxford Dictionary of Linguistics* hevder at den tradisjonelle definisjonen fortsatt er den mest gjengse innen samtidig lingvistisk og pragmatisk teori (Matthews 2007: 204).

Likevel er denne definisjonen langt fra problemfri. Påstanden om at ironi oppstår når noen sier én ting samtidig som de implisitt kommuniserer det motsatte, støter både på problemer av teoretisk art, samt at den lar en rekke empiriske data stå uforklart.

Den mest kjente innsigelsen tillegges ofte Paul Grice (1989), og kalles gjerne innvendingen om overgeneralisering (*the overgeneralization objection*).

2.2 Grice og eksempelet med bilvinduet

I den berømte forelesningen *Logic and conversation* (1989: 34) gir Grice sin egen analyse av ironi, som er en variant av den klassiske definisjonen: det å si én ting, samtidig som man *impliserer* det motsatte. Grices implikaturbegrep, og det korresponderende verbet *implisere*,⁸ er en nyvinning i Grices forelesning, og det samme er postuleringen av de såkalte *konversasjonsmaksimene* og et *samarbeidsprinsipp* som styrende for kommunikativ samhandling. Han anvender dette vokabularet for å drøfte et eksempel hvor en person A har kjent en person B over lang tid. B har imidlertid nylig forrådt A ved å dele hans forretningshemmeligheter med en konkurrent. Dette faktumet er kjent for A og mottakeren i en samtale (vi kan kalle han 'C'), der A sier "B er en flott venn" (*B is a fine friend*).

Det som foregår i dette eksempelet, ifølge Grice, er at C er klar over at A gir uttrykk for noe han selv ikke tror på. Både A og C er også klar over at A er klar over at C vet at dette er åpenbart for begge. For at ikke As ytring skal være fullstendig formålsløs, og dermed et brudd på det postulerte samarbeidsprinsippet ("sørg for at ditt bidrag til samtalen er slik situasjonen påkrever det, og i tråd med det anerkjente formålet til eller retningen i samtalen du er en del av"), kan C konkludere med at A må ha forsøkt å kommunisere noe annet enn den bokstavelige betydningen til ytringen sin.

Den *proposisjonen* A prøver å kommunisere må, på en eller annen måte, være relatert til det ordene bokstavelig uttrykker, hvis ikke vil det være umulig for As mottakere å finne ut av hva som er implisert. Den mest åpenbare relaterte proposisjonen er *den motsatte* av den A foregir å uttrykke, ifølge Grice: nemlig at B *ikke* er noen flott venn, og ytringen vil derfor bli tolket slik av As samtalepartner.

Grice registrerer imidlertid, når han tar problemstillingen opp på nytt i addendumet *Further notes on logic and conversation*, at denne analysen ikke er tilstrekkelig for å forklare hva som foregår når man bruker *ironi* som språklig virkemiddel (1989: 53). Mest problematisk er det at den ikke kan forklare tilfeller hvor det å implisere det motsatte av det man sier, ikke leder til en ironisk effekt.

Grices moteksempel tar utgangspunkt i to personer, A og B, som mens de går nedover en gate, får øye på en bil med et knust vindu. B sier: "Se, den bilen har ingen knuste vinduer." A er forundret, noe B oppdager, og B uttrykker at "Du skjønner ikke poenget. Jeg henledet opp-

merksomheten din mot det knuste vinduet ved hjelp av ironi”. Grice betegner eksempelet som absurd, og hevder på bakgrunn av dette at ironi ikke *bare* kan reduseres til det å uttrykke, eller implisere, det motsatte av det ordene i setningen man bruker, betyr.

Dette viser et generelt problem ved både Grices analyse og den klassiske teorien om ironi. Hvorfor er det slik at det, i de aller fleste tilfeller, ikke er tilstrekkelig å si det motsatte av det man mener, for at ironi skal lykkes som språklig virkemiddel? Det å stå i kassa på en butikk og si til ekspeditøren at “jeg har glemt lommeboken” når du holder den foran deg, synlig for begge, eller å hevde at “nå er det lyst ute”, mens det er midt på svarte natta, vil som regel bare gjøre at folk ser rart på deg. De aller færreste “oppriktige” ytringer vil bli ironiske bare ved at de negeres (eller at negasjonen fjernes), selv om både den klassiske definisjonen og Grices forklaring hevder at ironi kan reduseres til nettopp en negasjon av innholdet man ønsker å formidle. Det er derfor klart at noe mangler i den klassiske definisjonen av ironi.

2.3 Undergeneralisering

Det viser seg, når man ser nærmere på eksempler på det som gjerne karakteriseres som ironi, at den klassiske definisjonen ikke bare overgeneraliserer, men også mislykkes i å fange enkelte eksempler. Med andre ord kan definisjonen beskyldes for å *undergeneralisere*.

En del av fenomenene som både i det daglige og i forskningslitteraturen (se for eksempel Recchia et al. 2010) omtales som ironiske språklige virkemidler, kan ikke på en plausibel måte analyseres som at de uttrykker det motsatte av det de sier. Eksempler omfatter retoriske spørsmål (“Var det noe særlig lurt, da?”), overdrivelse (også kalt *hyperbol*, “min treårige datter kunne gjort det bedre”) og underdrivelse.

Underdrivelse, som i klassisk retorikk kalles for *meiosis*, er et mye brukt eksempel på ironisk uttrykksmåte, hvor en avsender bevisst bruker en svakere uttrykksform for å kommunisere noe sterkere og samtidig oppnå en retorisk eller humoristisk effekt. Man kan eksempelvis omtale en alvorlig hjernerystelse som “bare en liten hodepine”, eller 30 grader minus og stiv kuling som “en litt kjølig dag”. Å analysere slike utsagn som at de gir uttrykk for det motsatte av det de sier (“det er ikke bare en liten hodepine”, “det er ikke en litt kjølig dag”), er i beste fall utilstrekkelig. Alternativt er det helt på kollisjonskurs med hva slags intuisjoner om kommunisert innhold disse framkaller.

Relatert til utsagn som inneholder meiosis, er eksempler hvor den ironiske effekten ikke springer ut fra utsagnet som helhet, men heller et enkeltord eller en enkelt konstruksjon, som i Wilson og Sperbers (2012) “Jeg glemte igjen vesken min i restauranten, og noen var så vennlige at de stakk avgårde med den” (“I left my purse in the restaurant, and someone kindly walked off with it”). Hvis en mottaker her tolker utsagnet som at avsender ikke glemte igjen vesken i restauranten, eller noen ikke var så vennlige at de stakk av med vesken, eller en kombinasjon av begge, vil dette resultere i en misforståelse.

Det er også verdt å bemerke at mange språklige utsagn ikke kan assosieres med noe innhold som er det motsatte av det bokstavelige innholdet. Det mest åpenbare eksempelet er ufullstendige setninger, hvis bokstavelige innhold ofte ikke kan gis en sannhetsverdi. Clark (2013: 286) bruker eksempelet på en mislykket oppskyting av fyrverkeri, som kan framkalle ironiske tilrop av typen “woo-hoo!”. Her, hevder Clark, er det ikke mulig å utlede innhold som kan sies å være det motsatte, av typen “ikke woo-hoo!”. Heller er det slik at ironien oppstår som et resultat av en kontrast mellom en forventning om hva som skulle skje, og hva som faktisk skjedde.

Man kan bygge videre på Clarks eksempel og anklage den klassiske ironidefinisjonen for ikke å kunne fange en rekke andre tilfeller hvor språkbrukere har en klar oppfatning av at noe er ment ironisk, uten at det finnes noe motsatt proposisjonelt innhold som kan uttrykkes. Eksempler på dette er parodierende eller overdrevne ansiktsuttrykk eller kroppslige fakter, som å simulere forskrekkelse (ved å gispe, åpne munnen vidt og holde hendene på kinnene) som respons på at noen forteller noe trivielt. Det er også potensielt relevant at *visuelle uttrykk*, slik som aviskarikaturer, ofte eksplisitt betegnes som ironiske. Og på samme måte som språklig ironi kan denne ironien både forstås og misforstås.

Under nominasjonsprosessen til presidentvalget i USA ga tidsskriftet *New Yorker* ut et nummer hvor forsiden besto av en tegning av Barack og Michelle Obama, utkledd i tradisjonell islamsk klesdrakt og geriljabekledning, foran et portrett av Osama bin Laden og med USAs flagg brennende i peisen.⁹ Dette ble sterkt kritisert av den daværende presidentkandidatens kampanjeapparat, deler av pressen og publikum for å være usmakelig og støtende.

New Yorker forsvarte seg med at forsiden var ironisk ment, og at den henspilte på det de mente var paranoide tendenser og urettmessig kritikk

av Obama fra hans politiske motstandere (“Obama Camp Hammers New ‘Ironic’ New Yorker Cover Depicting Conspiracists’ Nightmare of Real Obamas”, ABC News 13.07.2008”).¹⁰

Med andre ord var tegningen ment som en ironisk kommunikatív handling, uten at den nødvendigvis lar seg analysere som et tilfelle der et motsatt innhold av noe som ble “sagt”, ble implisert. Ei heller kan en klassisk forståelse av ironi forklare hvorfor karikaturen førte til misnøye og ikke ble tolket slik avsenderen hadde til hensikt.

3 Hva skal en teori om ironi forklare?

Selv om de sistnevnte eksemplene ikke kan beskrives som tilfeller av ironi som *språklig* virkemiddel, bør de likevel kunne forklares av en teori om ironi som kommunikatív fenomen. Visuelle og kroppslige uttrykk kan, på samme måte som ufullstendige setninger, fungere som kommunikasjonsmidler med like stor grad av presisjon som språklige ytringer som “Anders er en flott venn” (se for eksempel Wharton 2009). Det er ikke usannsynlig at ulike uttrykk for ironi i kommunikasjon er beslektede eller deler vesentlige egenskaper.

Hvor problematisk man synes innsigelsene om undergeneralisering er mot den klassiske definisjonen av ironi, vil dog avhenge av hvilket teoretisk perspektiv man antar. Innenfor kognitiv pragmatikk, som relevansteorien er et eksempel på (Sperber & Wilson 2012), ser man menneskelig, språklig kommunikasjon som en grunnleggende *slutningsbasert* aktivitet, drevet av et ønske om å tolke avsenderens intenderte mening. Selv om avkoding av språklig betydning som oftest utgjør en viktig del av den kommunikative forståelsen, har avkodingen av ord og setninger kun verdi som ledetråder (*clues*) til en avsenders intensjon, ifølge blant annet Wilson & Sperber (2004: 613).

Med et slikt teoretisk utgangspunkt blir viktigheten av den fullstendige setningen som eneste og mest sentrale analyseobjekt nedtonet. Hvis man skal forstå et kommunikatív fenomen fra et kognitivt pragmatisk perspektiv, er meningen som avsender forsøker å formidle, det sentrale. Hvordan en mottaker slutter seg fram til den intenderte meningen, er det som skal forklares, uavhengig av om avsender benytter seg av fullstendige syntaktiske enheter eller ikke. Dermed må ironi forstås som noe som oppstår på bakgrunn av avsenders kommunikative inten-

sjon, ikke nødvendigvis som et språklig fenomen som kan isoleres fra kommunikasjons situasjonen som helhet.

Videre i denne artikkelen vil jeg derfor diskutere den kognitive pragmatiske tilnærmingen til ironi slik den presenteres i relevansteorien (Sperber & Wilson 1995; Wilson & Sperber 2004; 2012), og undersøke hvorvidt den kan forklare eksemplene som har blitt hevdet å være problematiske for den klassiske teorien.

Jeg vil være spesielt interessert i hvordan relevanst teori kan forklare hvorfor ironi mislykkes, og om kognitiv pragmatikk er i stand til å forklare hvorfor Grices eksempel med bilvinduet ikke oppleves som ironisk. På bakgrunn av den relevanst teoretiske analysen av Grices konstruerte eksempel vil jeg også undersøke om konklusjonene herfra lar seg generalisere til et attestert og komplisert eksempel på en ironisk ytring.

4 Ironi i relevanst teori

4.1 Sentrale begreper

Relevanst teorien tar utgangspunkt i, og bygger videre på, en sentral påstand i Grices forklaring av hva kommunikasjon består i. Ifølge Grice kan ikke det å forstå en ytring i menneskelig språk reduseres til avkodning av ytringens syntaktiske sammensetning og bokstavelige mening. Et viktig element ved svært mye av menneskelig kommunikat iv forståelse er tolkning av språklig mening som ikke direkte kan utledes av det rent språklige innholdet.

Grice konseptualiserer denne “ekstra” meningen, som nevnt, ved hjelp av begrepet implikatur. For Grice, og for hans etterfølgere i relevanst teorien, skjer utledningen av denne meningen ved hjelp av en prosess som søker den beste helhetsforklaringen (*inference to the best explanation*) på hva som kan ha vært avsenderens *intenderte* budskap. En implikatur oppstår der hvor det er en diskrepans mellom en setnings bokstavelige og syntaktiske innhold og det meningsinnholdet som en avsender forsøker å kommunisere. Et typisk eksempel på en ytring som gir opphav til en implikatur, er “Det er et bilverksted rett rundt hjørnet”, som respons på at noen forteller at bilen deres har fått motorstans. Denne setningens bokstavelige meningsinnhold er, ifølge Grice, kun at det finnes et bilverksted rett rundt hjørnet, mens informasjon om hvorvidt

verkstedet er åpent og har kapasitet til å fikse motortrøbbel, må utledes av den spesifikke sammenhengen.

Ifølge Grice vil en ytrings mottaker utlede en intendert implikatur delvis på bakgrunn av at hun oppdager at avsenderen med vilje har oversett (*flouting*) en eller flere *konversasjonsmaksimer*: kvalitet, kvantitet, relevans og klarhet (Grice 1989: 26ff). Som eksempler på overseelser av kvalitetsmaksimen (“forsøk å gjøre ditt bidrag til samtalen sannferdig”), inkluderer Grice metaforer, overdrivelse (*hyperbole*), underdrivelse (*meiosis*), samt *ironi*.

Selv om relevanteorien viderefører det Sperber & Wilson (1995) hevder er den mest sentrale innsikten i Grices analyse av kommunikasjon, nemlig at forståelse oppnås ved at en mottaker utformer hypoteser om en avsenders intenderte mening, bryter de med Grice på minst to viktige punkter. Det første bruddet grunner i Sperber og Wilsons påstand om at den slutningsbaserte prosessen med utforming av hypoteser ikke skjer med utgangspunkt i et overordnet samarbeidsprinsipp eller maksimer som styrer kommunikativ samhandling.

Isteden, hevder Sperber og Wilson, oppnås forståelse på grunn av en iboende og automatisk evne mennesker har til å søke relevans i informasjonen som omgivelsene tilbyr dem. Dette kaller de det *kognitive relevansprinsippet* (*cognitive principle of relevance*), som de hevder er uavhengig av, og evolusjonært forut for, evnen til å kommunisere. Kommunikasjon, på sin side, forutsetter noe relevanteorien kaller det *kommunikative relevansprinsippet* (*communicative principle of relevance*). Dette prinsippet sier at “enhver ostensiv stimulus¹¹ formidler en forutsetning om sin egen optimale relevans”, noe som i praksis betyr at en spesifikk kommunikativ handling forutsetter en påstand om at avsender mener at innholdet i denne handlingen vil være verdt anstrengelsen ved å prosessere den.

Relevanteoriens andre, store brudd med Grice består i at den slutningsbaserte pragmatiske prosessen ikke begrenser seg til kommunikasjonens implisitte nivå. Ifølge Sperber og Wilson må også den eksplisitte, sannhetsbetingede delen av kommunisert innhold¹² utledes på bakgrunn av den samme slutningsbaserte prosessen som gjør en i stand til å forstå implikaturer.

Sperber & Wilson (1995: 193) kommer fram til denne konklusjonen på bakgrunn av det de mener er en stor avstand mellom en ytrings bok-

stavelige og syntaktiske innhold og det innholdet som må utledes for at den kan gis en intuitiv, riktig sannhetsverdi.

Et eksempel de trekker fram, er genitivskonstruksjoner (“Påls sko”, “Ariels vinger”, “Lindas bok”) hvis kommuniserte informasjon om relasjonen mellom objekt og person ikke kan utledes fra noe som er lingvistisk kodet. “Lindas bok” kan kommunisere at Linda er bokens forfatter, eier, rettighetshaver, eller at hun har redigert den, utformet for-siden av den, har den som sin yndlingsroman, eller nylig har brukt den til å sitte på, blant mye annet. Ifølge Sperber og Wilson er det umulig å vite hva slags relasjon som uttrykkes av en genitivskonstruksjon, uten å foreta slutninger på bakgrunn av utenomspråklig *kontekst*.

Ifølge relevansteorien (Sperber & Wilson 1995: 183ff; Wilson & Carston 2007; se også Falkum i dette nummeret) er kommunikasjon for øvrig full av tilsvarende eksempler på at selv det vi vil regne for eksplisitt kommunisert mening, er nødvendig å utlede av kontekst, ikke bare av semantikk og syntaks alene. Ifølge blant andre Wilson & Carston (2007) er den kodede meningen til en rekke verb som *åpne* eller adjektiv som *frisk* noe generelt og underspesifisert, som må *innsnevres pragmatisk* for at en spesifikk betydning skal kunne utledes.

For å komme fram til hva meningen i en konstruksjon som “*åpne en dør*” er, må språkbrukeren nødvendigvis trekke på både sin kunnskap om dører generelt og den faktiske sammenhengen det er snakk om (det finnes mange slags dører som kan åpnes på mange forskjellige måter), for at et fullverdig innhold skal kunne utledes. Tilsvarende er det helt forskjellige egenskaper som plukkes ut ved bruk av et ord som *frisk*, avhengig av om det betegner blomster, en persons helse, eller en vindhastighet.

Enkelte meninger må derimot utledes ved hjelp av *pragmatisk utvidelse*, ifølge Wilson & Carston (2007). Dette er typisk tilfelle for en del adjektiver av typen *tom*, *skallet*, *kokende*, som også kan tillegges ting og personer som strengt tatt ikke møter kriteriene for tomhet eller skallethet. Selv om implikasjonene av et slikt syn diskuteres internt i relevansteorien (se for eksempel Carston 2002: kapittel 5 og Kjøl 2011: kapittel 2-3), utgjør påstanden om at bokstavelig mening *underdeterminerer* det eksplisitt kommuniserte innholdet i en ytring, et helt sentralt element i teorien.

4.2 *Speiling av ytringer*

En ytring kan oppnå relevans på flere måter. Ofte skjer dette gjennom at den representerer en tanke som avsenderen har om en gitt tilstand eller hendelse. For eksempel kan en avsender si at “Det er 1. mars i dag” for å uttrykke at hun mener at dagens dato er 1. mars. Avsenderen kan si ting som “Jeg er sulten” for å uttrykke at hun befinner seg i en tilstand av sult på et gitt tidspunkt *t*. Dette kalles *deskriptiv bruk* av ytringer innenfor relevansteorien.

En ytring kan også representere en tanke som ikke handler om en ytre tilstand eller hendelse, men derimot en annen tanke, for eksempel en som avsender har hatt på et tidligere tidspunkt, eller en tanke som tillegges andre personer i fortid eller nåtid. Det er også mulig for en ytring å representere en tanke som handler om en generell oppfatning i et samfunn, en forhåpning eller en holdning som et individ eller en gruppe mennesker har. Dette kalles gjerne tolkende eller *attributiv bruk* av ytringer i relevansteorien.

Det mest framtrepende eksempelet på attributiv bruk er direkte og indirekte sitering. Hvis noen spør deg om hva som hendte hos tannlegen sist gang du var der, kan du svare “Tannlegen sa at jeg må bruke tanntråd oftere”. Proposisjonen “Person_x må bruke tanntråd oftere” er da relevant som en (meta)representasjon av tannlegens påstand, noe du signaliserer eksplisitt ved å innlede den med “Tannlegen sa ...”. Men du kan også tilskrive innhold til andre implisitt, som du ville gjort hvis du bare sa “Jeg må bruke tanntråd oftere”.

Gjennom ytringer av denne typen forplikter du deg ikke nødvendigvis til innholdet på noen som helst måte. Hva nå enn du måtte mene om din egen tannhygiene, er ikke en del av det du kommuniserer med en slik type refererende, attributiv bruk av ytringer.

Men samtidig som man tilskriver en tanke til et annet individ eller gruppe, kan man også signalisere hva man selv mener om denne tanken. Dette kan skje ved hjelp av lingvistiske markører, som adverb av typen ‘tilsynelatende’, ‘angivelig’, ‘åpenbart’, prosodiske faktorer som trykk eller tonefall, eller ansiktsuttrykk eller kroppsspråk.

Holdningen som kan uttrykkes til en tilskrevet påstand, kan, ifølge Wilson & Sperber (2012: 129) variere fra aksept og bifall på den ene siden, til skepsis og avvísning på den andre. Typiske eksempler på en skeptisk holdning er når en avsender tillegger en annen person en påstand om noe høyst subjektivt, som for eksempel fotball: “Vålerenga

kommer visstnok til å vinne serien i år.” Men samtidig, hvis en selv har tiltro til en gitt persons ekspertise, kan tilskrivelsen av en påstand til denne personen sammenfalle med avsenderens aksept av den samme påstanden: “Vålerenga kommer til å vinne serien i år!”

Innen relevanst teori kalles attributiv bruk av ytringer som samtidig uttrykker avsenders egen holdning til det tilskrevne innholdet, for *speilende bruk* (‘echoic use’). En undertype av slik speilende bruk av ytringer er ifølge Wilson & Sperber (2012: 128) de som gir uttrykk for en *dissosiativ* eller *distanserende* holdning. Blant disse finner vi eksempler på *språklig ironi*.

Men ikke alle ytringer som faller innenfor denne kategorien, er ironiske, ifølge relevanst teorien. For at noe skal kunne regnes som ironi, må avsenderens distansering fra den tilskrevne påstanden også være *underforstått* (*tacit*). Dette observerte også Grice (1989: 54) da han hevdet at det ikke er mulig å innlede et ironisk utsagn med “to speak ironically”, i motsetning til den fullt ut akseptable vendingen “to speak metaphorically”.

4.3 Ulike forklaringsmodeller

I motsetning til Grice definerer dermed ikke relevanst teorien ironi som noe som kan reduseres til en kontrast mellom en yttrings bokstavelige mening og det den kommuniserer. For at en yttring skal kunne analyseres som ironisk, må den implisitt speile og ta avstand fra et gitt innhold, tilskrevet en annen kilde enn avsenderen på tidspunkt *t*.

Sperber og Wilson (1995) hevder heller ikke at en mottaker oppfatter en yttring som ironisk fordi han antar at avsenderen følger et samarbeidsprinsipp og samtidig overser en maksime om at yttringens bokstavelige innhold må være sant. Derimot hevder de at mottakeren vil oppfatte en yttring som speilende fordi dette, i en gitt sammenheng, vil være den tolkningen som er *optimalt relevant*.

Forskjellen mellom de to forklaringsmodellene kan illustreres på følgende måte: La oss forestille oss en situasjon hvor to personer lenge har planlagt en sommerutflukt til fjorden. De pakker solbriller, parasoll, badetøy, solkrem og nok mat til å være ute til lenge etter solnedgang. I det de setter seg i bilen, bryter et voldsomt regnvær ut, og mørke skyer dekker horisonten. Person A utbryter: “For et fantastisk sommervær!” Ifølge den klassiske forståelsen av ironi (Grices analyse inkludert) ut-

trykker denne ytringen bokstavelig (eller gir inntrykk av å uttrykke, “makes as if to say”, i Grices formulering) at været er fantastisk, samtidig som den impliserer det motsatte. Mottaker vil kunne slutte seg fram til denne implikaturen ved å anta at avsenderen bevisst overser maksimen om kvalitet ved å si noe som åpenbart er usant. Dermed må det kommuniserte innholdet være noe annet enn det bokstavelige, og en naturlig kandidat er det motsatte av det som sies.

Analysen av dette eksempelet vil være ganske annerledes i relevans-teorien. Sperber og Wilson vil hevde at ytringen “For et fantastisk sommervær!” er optimalt relevant, ikke gjennom å være en representasjon av avsenderens antakelse om hvordan tingenes tilstand faktisk er, siden den åpenbart er usann, men gjennom å representere et annet type innhold. Hva er så dette innholdet? Den mest opplagte kandidaten er forhåpningen og forventningen de to turkameratene hadde i det de pakket sitt mest sommerlige antrekk og innstilte seg på en flott dag i solen. Ved å nevne dette innholdet i en situasjon som går helt på tvers av deres tidligere forventninger, distanserer avsenderen seg fra deres tidligere forhåpninger, samtidig som hun peker på hvor urealistiske de viste seg å være.

En tilsvarende analyse vil vi kunne gjøre for andre, klassiske eksempler på ironi, som når noen som nylig har skrytt av sin ordenssans, blir konfrontert med et rotete hjem. En ironisk ytring av typen “For en fantastisk ryddig person du er!” vil, ifølge relevans-teorien, forstås som en speiling og latterliggjøring av vedkommendes tidligere påstand.

I slike tilfeller er det ikke så mye som skiller den klassisk-griceanske analysen fra den relevans-teoretiske når det gjelder ren forklaringskraft.¹³ Men dersom vi går tilbake til noen av de problematiske eksemplene for den klassiske analysen, blir forskjellen mellom de to modellene tydeligere.

I Wilson og Sperbers (2012) eksempel på ironi som utløses av ett enkeltord eller en enkelt konstruksjon “Jeg glemte igjen vesken min i restauranten, og noen var så vennlige at de stakk avgårde med den” (“I left my purse in the restaurant, and someone kindly walked off with it”), hevder de at å oppfatte den intenderte meningen som en negasjon av hele setningen vil være en klar feiltolkning. Her må den klassiske forklaringsmodellen isteden hevde at det er enkeltkonstruksjonen/-ordet *var så vennlige/kindly* som må negeres (“... noen var så uvennlige ...”), selv om det er usikkert hvordan mottaker når denne konklusjonen.

Innenfor en relevanstereoretisk analyse av dette eksempelet vil påstanden om at noen stakk avgårde med avsenderens håndveske, forstås deskriptivt, samtidig som enkeltkonstruksjonen “var så vennlige” speiler en generell forventning eller norm i samfunnet om at det er ønskelig at folk som gjenfinner andres eiendeler, leverer dem tilbake til rette vedkommende. Ved å bruke et slikt ironisk uttrykk gjør avsenderen narr av denne forventningen og påpeker at vedkommende som fant vesken, brøt en allmenn forventning og norm, i tillegg til å fortelle om de faktiske forholdene (hun ble frastjålet vesken).

Samme type relevanstereoretiske forklaring vil også kunne brukes på Clarks (2013) eksempel på en mislykket fyrverkerioppskytning. Her etterfølges et forsøk på å avfyre en nyttårsrakett som ender med en utbrent lunte og intet resultat, av et entusiastisk “woo-hoo!” fra publikum. Denne ytringen kan uten problemer analyseres som en speiling av en uuttalt forventning om at raketten skulle gå i luften, og en latterliggjøring av avstanden mellom forventningen og det faktiske resultatet. Som nevnt er det uklart hvordan den klassiske definisjonen av ironi kan forklare dette og liknende eksempler på ironi som ytres i en ikke-verbal eller syntaktisk ufullstendig form.

4.4 Det knuste bilvinduet

En ytterligere indikasjon på at den relevanstereoretiske teorien om ironi har større forklaringskraft enn den klassiske, finner vi ved å se på Grices moteksempel til sin egen teori: historien om det knuste bilvinduet.

Grice (1989) hevder at det å simpelthen si noe for å implisere det motsatte ikke alltid gjør at en ytring oppfattes som ironisk. Hvis to personer går langs en gate og kommer forbi en bil med et knust bakvindu, vil ikke ytringen “Se, den bilen har ingen knuste vinduer” kunne telle som ironi. Men det er ingenting i den klassiske definisjonen eller Grices analyse av ironi som å si noe mens man mener/impliserer det motsatte, som forklarer hvorfor denne ytringen ikke fungerer.

Imidlertid kan vi, ved å justere konteksten i eksempelet noe, enkelt legge forholdene til rette for at ytringen vil kunne oppfattes som et sannsynlig, vellykket ironisk utsagn. Den eneste nødvendige endringen er at en av de to personene i eksempelet, eller noen de nylig har snakket med, har fortalt om hvor trygt og fritt for kriminalitet nabolaget de befinner seg i er, og hvordan han aldri har opplevd eller hørt om så mye som et knust bilvindu i gaten utenfor.

Mot en slik bakgrunn vil ytringen “Se, den bilen har ingen knuste vinduer” kunne analyseres, innen relevanteori, som en tilskrivelse av innhold til vedkommende som nylig pratet om hvordan det aldri ble gjort innbrudd i biler i nabolaget. Samtidig som avsenderen tilskriver dette innholdet til en annen, vil hun, ved hjelp av overdreven entusiasme og den klare motsetningen til de faktiske forholdene, latterliggjøre påstanden som tilskrives den andre.

Dette støtter opp under en av Sperber og Wilsons sentrale påstander om ironiske ytringer, nemlig at innholdet må kunne tilskrives en tanke/forventning/osv. som en person eller gruppe har eller har hatt, i tillegg til at avsenderen distanserer seg fra dette innholdet.

En tilsvarende analyse kan også benyttes som forklaring på hvorfor andre eksempler på det å si en ting og samtidig mene det motsatte ikke kan sies å være vellykkede forsøk på ironi. Jeg nevnte ovenfor en situasjon hvor man står i kassa på en butikk og sier til ekspeditøren at “jeg har glemt lommeboken”, samtidig som man holder den synlig foran seg. Selv om man i en slik situasjon kan ha til hensikt å uttrykke det motsatte av det man sier, nemlig at man ikke har glemt lommeboka, vil en slik ytring under de fleste omstendigheter framstå som absurd.

Relevanteorien vil hevde at forsøket på ironi her mislykkes fordi det i samtalens kontekst ikke er noe tilgjengelig innhold som ytringens avsender kan sies å spille. Ytringen vil dermed ikke kunne oppnå relevans som en tilskrivelse, og må derfor forstås deskriptivt. Men den deskriptive tolkningen, at avsenderen faktisk mener at han har glemt lommeboken, er den motsatte av den faktiske situasjonen, og dermed vil ytringen virke meningsløs.

Men heller ikke i dette eksempelet er det mye som skal til for at ytringen kan kunne oppnå relevans som en tilskrivelse. Man kan gjøre det om til en mer naturlig interaksjon ved å forandre samtalens sammenheng noe, for eksempel ved å si at det dreier seg om en stamkunde som er kjent for å være glemsom, og at personen i kassa nettopp har uttalt at “du har vel glemt lommeboken igjen”. Da vil ekspeditørens forventning være kontekstuell tilgjengelig (eller, med Sperber og Wilsons (1995) tekniske vokabular: “gjensidig manifest”), og ytringen kan oppnå relevans ved å påkalle denne forventningen, og samtidig ta avstand fra og gjøre narr av den.

Denne forklaringen på hvorfor de nevnte forsøkene på ironi er ikke en mulighet for den klassiske modellen, så lenge den ikke utvides med

flere kriterier for hva som skal til for at noe teller som ironi.

Grice (1989: 54–55) lanserer, forsøksvis, en påstand om at ironi nødvendigvis må være forbundet med en følelse, holdning eller vurdering, og på en eller annen måte reflektere en kritisk eller uvennlig holdning, eller indignasjon og forakt mot en annen. Dette er i tråd med Sperber og Wilsons idé om at ironi nødvendigvis må inneholde en distanserende holdning, men Grice og andre klassikere trenger fortsatt en forklaring på hvordan målet for denne kritiske holdningen bestemmes. Hva er det som gjør at noe er et legitimt mål for en kritisk-ironisk holdning, og hvordan skjønner mottakeren at det er akkurat dette målet som pekes ut?

5 Når mislykkes ironi?

5.1 Uttrykk for at et innhold tilskrives en annen

Hvis vi antar det grunnleggende, relevansteorietiske rammeverket for ironi, har vi allerede nå én forklaring på hvorfor ironi noen ganger mislykkes: Ironi kan mislykkes dersom det ikke finnes en kontekstuell tilgjengelig tanke, holdning, norm eller forventning som et utsagn kan attribueres til.

I tilfellet med Grices bilvindu-eksempel viste jeg at det var en forskjell på en sammenheng hvor det fantes en uttalt forventning om at biler kunne parkeres trygt i det gitte nabolaget, og der hvor denne forventningen ikke var uttalt (i den originale, “nøytrale” sammenheng). I førstnevnte tilfelle var ironien vellykket, mens den samme ytringen i Grices originale eksempel framsto som absurd.

Men ironi er et komplekst fenomen, og det er ikke sannsynlig at alle faktiske tilfeller av mislykket ironi kan reduseres til mangelen på en kontekstuell tilgjengelig tanke som en avsender kan sies å speile. Det at en annen tanke er tilgjengelig i en gitt kontekst, gjør ikke at en mottaker automatisk ender opp med å tolke en liknende tanke som attribuerende til eller speilende av denne.

Ofta kan en deskriptiv og en attributiv tolkning av en ytring konkurrere med hverandre, og det er ikke alltid like klart som i eksemplene ovenfor at en avsender tar avstand fra innholdet i det hun uttrykker. Ett av kriteriene for ironi, for både Grice og relevansteorien, er som nevnt at en ironisk ytring ikke kan tilkjennegis eksplisitt. Det å starte en ytring

med “for å være litt ironisk” vil ødelegge den ironiske effekten, og dermed må tegnene som fører mottakeren til konklusjonen om at avsenderen ikke selv går god for innholdet, være ikke-språklige og dermed framsatt med en varierende grad av subtilitet.

Noen ikke-språklige indikasjoner på at man tar avstand fra en ytrings innhold, som overdreven mimikk, stilisert aksent eller toneleie, kan gjøre det vanskelig å overse at en avsender distanserer seg fra en ytrings innhold. Men ironiske ytringer kan også avleveres uttrykksløst, og mottaker vil da være nødt til å se etter annen, ikke-språklig informasjon som kan indikere hvorvidt utsagnet skal forstås deskriptivt.

En slik type informasjon vil være åpenbare visuelle eller auditive uttrykk, som den synlige lommeboken i eksempelet ovenfor, eller høylytt, hysterisk latter i bakgrunnen når noen sier “her er det gravalvoret som dominerer i dag”. En annen type informasjon som potensielt kan henlede tolkningen av en ytring mot attribusjon, er bakgrunnskunnskap om avsender. For eksempel kan noen nettopp ha gitt uttrykk for et spesifikt politisk syn, eller de kan signalisere støtte til en politisk sak ved hjelp av klesplagg eller effekt (for eksempel en regnbue-pin), for deretter å ytre noe som ikke er kompatibelt med et slikt politisk syn. Hvis det da finnes en kilde et slikt innhold kan tilskrives, vil en tolkning av ytringen som ironisk dermed være nærliggende.

Men like gjerne kan den nødvendige bakgrunnsinformasjonen være lite tilgjengelig, noe som fort vil føre til misforståelser.

La oss tenke oss at du nettopp har møtt noen på en fest, og samtalen dreier innom politiske spørsmål, spesifikt innvandringspolitikk. Din samtalepartner uttrykker: “Jeg er så lei alle disse innvanderne som kommer hit og tar jobbene våre.” Denne ytringen har et innhold som både kan betegne en faktisk tanke som avsenderen har, eller den kan tolkes som at den speiler en utbredt oppfatning blant enkelte grupper i Norge. Hvordan kan du vite om ytringen er ment deskriptivt eller attributivt?

Ifølge Sperber & Wilson (1995) vil en mottaker, som et resultat av de kognitive og kommunikative relevansprinsippene, søke tolkningen som er optimalt relevant i sammenhengen. De hevder at dette skjer i henhold til en prosedyre som vurderer ulike hypoteser om avsenderens budskap ut fra hvilke som er mest tilgjengelige. Hvorvidt en hypotese er tilgjengelig, avgjøres av hvilken informasjon som befinner seg i en samtales *kontekst*, som for Sperber og Wilson er en psykologisk kon-

struksjon som innbefatter enkelte av et individs antakelser om virkeligheten (se Kjøll 2010).

Kontekst er i relevanteori en dynamisk størrelse, og det er ingen gitte standardverdier den er nødt til å inneholde. Men i konteksten til en typisk samtale, slik som den på den nevnte festen, vil det befinne seg informasjon om omgivelsene, om personer i umiddelbar nærhet, felles bekjente av deg og din samtalepartner, informasjon som har kommet fram tidligere i samtalen, og bakgrunnskunnskap for øvrig.

Sammensetningen av denne konteksten, og hvilken grad av relevans de ulike bitene med informasjon antas å bidra med, vil være det som gjør at du til slutt lander på en av hypotesene om hvorvidt avsenderen mente sitt utsagn deskriptivt eller attributivt. Kanskje det i samtalen tidligere har framkommet at avsenderen befinner seg langt til venstre politisk? Dette vil i tilfelle være informasjon du kan kombinere med en antakelse du allerede har om at folk på venstresiden i norsk politikk er tilbøyelige til å være positive til innvandring. Eventuelt kan det være at deres gode, felles venn, som er vertskap for festen, er innvandrers selv, eller at avsenderen har en kjæreste fra et ikke-vestlig land.

Alt dette vil kunne bidra til at du tolker ytringen som attributiv, og slutter at avsender på en ironisk måte tar avstand til innholdet. Mangler denne informasjonen, og du ikke har annen potensielt relevant informasjon tilgjengelig, vil det være vanskelig å komme fram til en sikker konklusjon.

Jo mer usikker en konklusjon er, jo større sjanse er det for at du feiltolker, og jo større sjanse er det for at avsenders budskap aldri når fram.

5.2 Metodologiske utfordringer

Analysen av eksempelet med bilvinduet viste at én måte ironi kan mislykkes på, er at det ikke finnes en kontekstuell tilgjengelig antakelse som en avsender kan sies å speile. Eksempelet fra festen illustrerer ytterligere en faktor som gjør at ironi kan mislykkes: manglende eller uklar informasjon i konteksten kan gjøre det vanskelig å vite hvorvidt en ytring er ment å være attributiv eller deskriptiv.

Denne potensielle tvetydigheten kan oppstå av ulike grunner, men vil typisk være nærliggende i sammenhenger hvor innholdet som en avsender gir uttrykk for, er kontroversielt eller ikke allment etablert sant eller usant. I eksempelet med bilvinduet var informasjonen om at vinduet

var knust, åpenbar for begge samtalepartnerne, og det kunne dermed ikke være noen tvil om at en deskriptiv tolkning av utsagnet “Se, den bilen har ingen knuste vinduer!” var usann og derfor, for Sperber & Wilson (1995), irrelevant.

Men hva gjelder abstrakte spørsmål som politiske temaer, hvor det hersker stor uenighet blant ulike grupper, kan det være vanskeligere å etablere hvorvidt avsender mener at ytringens innhold er sann eller ikke. For enkelte individer kan en påstand om at innvandring har en negativ innvirkning på norsk økonomi, framstå som sann, mens andre igjen vil hevde at den er åpenbart usann.

I slike tilfeller vil en mottaker være avhengig av spesifikk informasjon om avsenders øvrige holdninger og antakelser for å være sikker på at en hypotese om hvorvidt et betent, politisk utsagn er ment deskriptivt eller attributivt. Ironi vil derfor ha større sannsynlighet for å mislykkes jo mer omstridt et utsagns innhold er, og jo mindre mottakeren vet om avsenderen.

Det kan imidlertid innvendes mot analysen så langt at den ikke lett lar seg generalisere i møte med mer komplekse data og eksempler fra reelle interaksjoner. Ironi er et ekstremt sammensatt fenomen, og det er ikke gitt at de konstruerte eksemplene fra Grice og Sperber og Wilson, hvor man har å gjøre med én avsender og én mottaker, en klart avgrenset kontekst, og ytringer bestående av én setning, er representative for hvordan ironi virker og ikke virker i den virkelige verden.

Det mest brukte datagrunnlaget innen pragmatisk teori har tradisjonelt vært forskeres egne intuisjoner om konstruerte eksempler. Hvorvidt dette er et vitenskapelig holdbart og robust grunnlag for teoribygging, har imidlertid vært mye diskutert blant fagfolk på feltet de siste årene (se artiklene i spesialutgaven av *Journal of Pragmatics* (2008: 40: 8) om *Empirical Data and Pragmatic Theory* og Clark (2013: 331ff) for en gjennomgang).¹⁴ Kritikken av intuisjonsdata har gjerne tatt utgangspunkt i en påstand om at analyser av konstruerte eksempler ikke nødvendigvis lar seg anvende like godt utenfor det språkvitenskapelige “laboratoriet”. Pons (2008: 1354), for eksempel, hevder at “Introspection is a weak tool when analysing verbal interactions; though it is acknowledged that it can be used, it should not be the only source of data”. Han konkluderer derfor med at “Studying language-in-use without paying any attention to the use of language is a methodological mistake” (ibid.).

Samtidig blir det også hevdet (blant annet av Gibson & Fedorenko 2013) at eksperterers intuisjoner ikke kan regnes for å være stabile og pålitelige, da disse kan være påvirket av kognitive biaser og effekten av en utvalgt og kunstig kontekst. Dette er selvsagt også et problem med språkbrukere for øvrig, men blir en proporsjonalt større utfordring med tanke på at datagrunnlaget gjerne består av det statistisk tynne antallet én respondent (=forskeren selv).

Borthen & Knudsen (dette nummeret) omtaler konstruksjonen og egenfortolkningen av eksempler som en form for eksperiment der variabler blir manipulert ut fra hva forskeren ønsker å teste. De forsvarer, som pragmatikere for øvrig, denne metoden og dens vitenskapelige verdi, men påpeker at det finnes en fare for at “forskerens fantasi kan vise seg å være for begrenset til at man oppdager alle interessante aspekter ved det ordet man studerer”. Videre er det også mulig, ifølge Borthen & Knudsen, at “Dersom forskeren selv er den som vurderer hvordan ytringene fortolkes, er det også en fare for at forskerens motiver, hypoteser eller ulike typer bevisst kunnskap om fenomenet vil kunne påvirke vurderingene, eller at forskerens ekstremt hyppige eksponering for ordet påvirker intuisjonene på en unaturlig måte” (ibid.).

Borthen og Knudsen gjør disse metodologiske observasjonene på bakgrunn av sine studier av bruken og meningen av enkeltordet *visst*, men deres poenger gjør seg også gjeldende i studier av fenomener som nødvendigvis ikke kan begrenses til ett enkeltord, som ironi. Faktisk kan det hevdes at jo vanskeligere det er å begrense et pragmatisk fenomen til en leksikalsk enhet eller et sett av disse, jo viktigere vil det være å gå utover analysen av konstruerte eksempler og i stedet se på faktiske ytringer og deres resepsjon.

Ironiske ytringer består ofte av mer enn én setning, og de kan også realiseres som interaksjoner, hvor ironien uttrykkes av flere samtalepartnere over en sekvens av turer (det som har blitt kalt “mode adoption” av Attardo 2001 og Eisterhold, Attardo & Boxer 2006). Et eksempel på dette er diskutert i Eisterhold et al. (2006, som henter det fra Kotthoff 2003), hvor en person som er kjent for å foretrekke rolige kvelder hjemme, blir ironisk anklaget for å ha skaffet seg et rikt sosialt liv fordi han har deltatt i to middagsselskaper hjemme hos seg selv. Middagsselskapene ble arrangert av hans kone. Han svarer deretter at “det har foregått mye i det siste, fordi jeg har tatt så mye initiativ selv”.

Innenfor kognitiv pragmatisk teori ser man sjelden at slike eksempler på ironi diskuteres, og enda sjeldnere er det at mer kompliserte eksempler analyseres eller brukes som grunnlag i byggingen av det relevanteoretiske rammeverket for ironi. Dette kan delvis tilskrives behovet for idealisering og ønske om plassbesparelse, noe som er forståelig når man ser at Kotthoff (2003) bruker seks avsnitt på en ren beskrivelse av den ironiske interaksjonen, og samtidig undersøker de påfølgende reaksjonene fra andre samtalepartnere i analysen, som totalt er transkribert over 20 linjer. Men samtidig reiser det spørsmålet om hvorvidt de relevanteoretiske antakelsene lar seg overføre til andre og enda mer komplekse eksempler på ironi og holder vann i møte med ytringer hvor det finnes data på at en ironisk ytring har forårsaket misforståelser og ført til motstridende tolkninger.

Jeg vil derfor, i det som følger, ta for meg, analysere og diskutere et berømt eksempel fra nyere norsk mediehistorie. Her feilet det som med sikkerhet kan antas å ha vært en ironisk ytring, i den forstand at den førte til en omfattende debatt om avsenders intensjoner, som av mange ble tolket som sammenfallende med ytringens bokstavelige innhold.

Det dreier seg om monologen “Appell til Kjell Magne Bondevik”, som ble framført på tv-programmet *Torsdagsklubben*, sendt den 24.10.2002 på TV 2. Her henvender komikeren Otto Jespersen, i karakteren som sitt alter ego “Otto Jespersen”, seg til daværende statsminister Kjell Magne Bondevik, og ber han “røske huet ut av medisinskabet et par minutter”.

Monologen framføres som en direkte henvendelse til Bondevik og strekker seg totalt over 28 setninger. Som analyseobjekt tar den dermed opp spørsmålet om det finnes en øvre grense for hva som kan regnes som en ytring, og om en slik monolog lar seg analysere på samme måte som mindre enheter og interaksjoner av den typen som pragmatisk teori gjerne har beskjeftiget seg med.

Selv om jeg i det følgende ikke kommer til å gjøre noen ytterligere begrepsmessige avklaringer rundt ‘ytring’ som analyseenhet, vil jeg hevde at dersom den relevanteoretiske analysen av Jespersens monolog er vellykket, kan det ses både som en bekreftelse på at en relevanteoretisk analyse kan la seg generalisere, og at ideen om ytring ikke trenger å forstås i en streng og snever forstand.

5.3 *Avsenders holdninger og kontroversielt innhold*

Jespersen henviser i åpningen av sin monolog med oppfordringen om å “røske hodet ut av medisinskabet et par minutter”, til Bondeviks tidligere sykemelding på grunn av depresjon, og til statsministerens uttalelser om at han blant annet søkte medikamentell behandling for å bli frisk. Videre trekker Jespersen inn dårlig oppslutning på meningsmålingene som en årsak til Bondeviks sykdom (“med den ynkelige oppslutningen du har blant velgerne er det forståelig at du må medisineres tungt for å greie hverdagen”) og hevder at grunnen til at han fortsatt er statsminister, er medlidenhet hos befolkning og politikere (“du porsjonerer ut småtragedier fra privatlivet ditt for å vekke sympati”).

Jespersen antyder også at enkelte har et ønske om å ta livet av Bondevik (“Det eneste du har oppnådd i din tid som statsminister, er å sette Kolbotn på kartet, men da som et sted man overhodet ikke ønsker å dra, med mindre man er attentatmann”) og oppfordrer til attentat ved å henvise til Christer Petterson, som lenge var mistenkt for drapet på den svenske statsministeren Olof Palme (“Nå må alle gode krefter slå seg sammen og spandere Oslo-tur på Christer Petterson”).

Reaksjonene på Jespersens monolog var i stor grad svært kritiske, og selv om de fleste tolket Jespersens ytringer som satiriske og overdrevne, ble de likevel av mange oppfattet som uttrykk for hans egne meninger. Bondevik selv omtalte monologen som “mobbing” i et intervju med *Bergens Tidende*,¹⁵ og denne karakteristikken gikk igjen i flere kommentarer og avisinnlegg i dagene som fulgte (se Wester 2005: 71 ff). Mange av Jespersens komikerkollegaer forsvarte han imidlertid, og karikaturtegneren Jan O. Henriksen betegnet monologen som “fantastisk satire” (Wester 2005: 73). Flere deltakere i debattene som fulgte, insisterte også på at Jespersens monolog ikke var noe som kunne tas “bokstavelig” (Wester 2005: 72).

Otto Jespersen gikk aldri selv ut og fortalte hvordan monologen skulle tolkes, eller om han selv sto bak noe av innholdet i karakterens ytringer. Men han omtalte det som “skøyeraktige utspill” og begrunnet at han ikke deltok i debatten rundt monologen, med at det ikke er noe “som er kjøpere enn noen som må forklare poenget etter at de har fortalt en vits”¹⁶ (*Bergens Tidende*, 29.10.02, sitert i Wester 2005: 92). Som et generelt poeng hevdet han også at “Alle vet at jeg er humorist. Å ta det jeg sier bokstavelig er stusslig”, ifølge det samme intervjuet i *Bergens Tidende*.

Jespersens monologer hadde dessuten tallrike forløpere i liknende monologer han hadde holdt i *Torsdagsklubben* tidligere, blant annet om muslimer, eldre og homofile. Her ble hans utfall i stor grad tolket som latterliggjøring av holdninger til disse gruppene, og ikke som uttrykk for Jespersens egne meninger.

Teksten om Bondevik kan på samme måte leses, ikke som en harselering med Bondevik selv, men med den holdningen som enkelte utviste til Bondevik da det ble kjent at han ble sykemeldt på grunn av depresjoner – og at disse hadde sammenheng med arbeidspresset som statsminister. Som Wester (2005: 62) viser, hadde Bondevik blitt anklaget for å være “maktsyk” og mer opptatt av å sikre seg selv en viktig politisk posisjon enn å respektere demokratiske spilleregler.

Synet på Bondevik som “sleip” og umulig å bli kvitt hadde gått igjen i avisenes leserbrevspalter over lang tid (se for eksempel *Aftenposten* 17.10.2001, “Vurderte å trekke seg” og *Aftenposten* 19.10.2001, “Historien om den utrolige valghøsten”), og det er disse holdningene som Jespersen kan sies å ha speilet, hvis vi legger det relevansteorietiske vokabularet til grunn.

Men hvorfor ble ikke monologen tolket på denne måten av Bondevik selv, og av så mange i debatten ellers? Hva er annerledes hvis man sammenlikner Jespersens monologer om rasisme, som ble tolket som ironiske, opp mot monologen om Bondevik?

En mulig årsak er at mens enkelte gruppers kritiske holdninger til innvandrere er velkjent og godt dokumentert, var ikke kritikken av Bondevik like langt framme i den offentlige bevisstheten. Selv om mange uttrykte misnøye med statsministeren, og enkelte var skeptiske til at en person som hadde lidd av psykisk sykdom, kunne inneha denne posten, var ikke dette til stede i mediebildet på samme måte som skepsisen til ikke-vestlig innvandring, som hadde vært debattert og harselert med i årevis.

Slik sett kan Bondevik-monologen ses som en parallell til Grices eksempel med bilvinduet. Vi så i dette eksempelet at ytringen “Se, denne bilen har ingen knuste ruter!” bare kunne forstås ironisk hvis det fantes en kilde som tidligere hadde gitt uttrykk for en liknende holdning, og som man dermed kunne gjøre narr av. Hvis informasjonen om at det fantes mange personer som mente at statsministeren var maktsyk og at ikke skikket til å være statsminister, ikke var kontekstuel tilgjengelig, vil ikke ytringen gi mening som ironi. Dermed ville det kun være den

deskriptive tolkningen av teksten, som kritisk til Bondeviks person og motiver, som sto igjen som et alternativ.

En grunn nummer to til at Jespersens tekst ikke ble oppfattet som ironisk av alle, kan nettopp være at mange opplevde kritikken av Bondevik som “maktskyk” som relevant og reell. I motsetning til det åpenbart knuste bilvinduet i Grices eksempel, var det for mange noe merkelig over at et parti som kun hadde fått 12,4 prosent av stemmene ved siste stortingsvalg, skulle få statsministerposten. Det var derfor ikke utenkelig at Jespersen selv kunne mene det samme, og at det var et slikt syn han ga uttrykk for i sin monolog.

Mange satte dessuten Jespersens kritikk av Bondevik, som er en borgerlig politiker, i sammenheng med det de oppfattet som Otto Jespersens tilhørighet til den politiske venstresiden (som Wester 2005 også gjør). Med en slik bakgrunnsantakelse vil det ikke være rimelig å anta at en kritikk av muslimer og homofile er komikerens egen, mens en kritikk av en maktperson fra en sentrum–høyre-regjering derimot *var* kompatibel med den kontekstuelle informasjonen noen mottakere satt med om Jespersen.

Det er også relevant at karakteren Otto Jespersen iscenesatte i *Torsdagsklubben*, og karakteren han hadde bygget opp gjennom tre sesonger med satireprogrammet *O. J.* på NRK, delte navn og framtrede med Otto Jespersen selv. Det var ingenting som skilte karakteren fra skuespilleren for en mottaker som bare hadde kjennskap til Jespersen via TV-programmer, og dermed vanskelig kunne vite om teksten skulle tolkes gjennom en karakter eller ikke.

Slik sett kan det sies at den ironiske monologen om Bondevik feilet for mange av seerne, av samme grunn som eksempelet med den innvandringskritiske uttalelsen en ukjent person ga uttrykk for på fest, sto i fare for ikke å oppfattes som ironi. Viktig kontekstuell informasjon om tekstens avsender var ikke tilgjengelig for mottakeren, noe som gjorde det helt åpent hvorvidt innholdet skulle tolkes som deskriptivt eller attributivt.

5.4 Karikatur og identitet

Formen på en gitt spelende ytring kan, ifølge Sperber & Wilson (1995), være mer eller mindre lik det den skal speile. Noen ganger kan man gjenta akkurat samme ord og tonefall som i en tidligere ytring,¹⁷ og en kritisk, distansert holdning må utledes av kun det faktum at den gjentas

i en annen kontekst og/eller av en annen person med andre holdninger og annen kunnskap enn den som ytret det til å begynne med, hadde. Et eksempel på dette er å repetere et tidligere utsagn som “For et fantastisk vær det er!”, etter at vinden har snudd og det har begynt å striregne.

På motsatt ende av skalaen finner man ironiske ytringer som kan sies å være mer eller mindre karikerte utgaver av det innholdet de søker å ta avstand fra. Typisk kan de overdrive eller sette en holdning, et politisk syn, en uttalelse, en handling eller liknende på spissen, til det bare er bruken av et enkeltord, eller deler av innholdet i den opprinnelige tanken som kan gjenkjennes i en ironisk ytring. Men jo større avstanden er mellom det innholdet som uttrykkes i en ironisk tekst, og det innholdet den speiler, jo vanskeligere vil det være å oppfatte en avsenders intensjon om at det er en annens uttrykte innhold som skal gjenkalles og gjøres narr av.

I Otto Jespersens monolog er det spesielt elementene som antyder og nærmest oppfordrer til at noen bør ta livet av Bondevik, som er så voldsomme og overdrevne at det er vanskelig å se hva slags innhold de skal speile. Ingen hadde oppfordret offentlig til å ta livet av Bondevik, og disse uttalelsene må ses som at karakteren Jespersen følger opp en tankerekke som starter med at Bondevik sitter som statsminister selv om partiet han representerer, fikk en svært lav prosentandel ved siste valg. Han hevder at “vi blir jo ikke kvitt deg”, trass i at folket “følger demokratiske spilleregler” og et overveldende flertall stemmer på andre partier.

En følge av at det er umulig å bli kvitt en “maktsyk” Bondevik med demokratiske virkemidler, som var en holdning som var blitt uttrykt i avisenes leserbrev (Wester 2005: 62), er at man må benytte seg av udemokratiske, ekstreme eller ulovlige metoder hvis man ønsker statsministerbytte. Jespersen framfører sin monolog delvis på bakgrunn av en meningsmåling som viste at Bondevik kun hadde 6 % oppslutning, og han bruker dette som grunnlag for å oppfordre “alle gode krefter [til å] slå seg sammen og spandere Oslo-tur på Christer Pettersson”.

Avstanden mellom det å framsette et slikt forslag på den ene siden, og uttrykke en holdning om at Bondevik var maktsyk og ikke respekterer demokratiets spilleregler på den andre, er ekstrem. Det er derfor ikke gitt at publikum skal klare å finne noen kilde som oppfordringen om å spleise på en leiemorder kan sies å speile. Om det ikke er mulig å tilskrive en slik påstand til en annen kilde, står en tolkning av ytringen

som deskriptiv (dog overdrevet) igjen som eneste alternativ, og misforståelsen er et faktum.

Noe av det samme kan være årsaken til at den tidligere nevnte forsiden på *New Yorker* med ekteparet Obama ikke ble oppfattet som ironi av blant andre Obamas kampanjeapparat. I karikaturtegningen står ekteparet i et ovalt rom foran et portrett av Osama bin Laden og har USAs flagg brennende i peisen. Michelle er framstilt som væpnet og med et patronbelte rundt kroppen, mens Barack Obama har på seg en tradisjonell muslimsk klesdrakt.

Foranledningen for forsiden er kritikken ekteparet ble utsatt for av media og velgere på den politiske høyresiden i USA. Michelle Obama ble anklaget for å ha vært tilhenger av en militant "Black Power"-ideologi, mens det ble hevdet at Barack Obama egentlig var muslim, og ikke født i USA. Forsiden, under en deskriptiv tolkning, virker å antyde at ekteparets mål var å innta Det hvite hus for å kunne spille ut en militant, islamistisk, USA-fiendtlig agenda.

Men skrittet fra å påstå at noen er muslim, til å påstå at noen søker presidentmakten for å få utløp for sitt USA-hat, er stort, og ikke umiddelbart gjenkjennelig i den delen av retorikken mot Obama som kom til overflaten i media. Og uten at en sammenheng mellom innholdet *New Yorker*-forsiden ga uttrykk for, og noe den speiler, kunne ses, vil den eneste gjenstående tolkningsmuligheten av teksten være deskriptiv. Den ekstreme karikaturen kan dermed anses som en del av årsaken til at forsiden ikke ble oppfattet som ironisk, og til at en attributiv tolkning av innholdet ikke ble ansett som potensielt relevant.

5.5 Sosiale årsaker til at ironi kan mislykkes

Det er på sin plass, avslutningsvis, å vedgå at et relevansteoritisk perspektiv på ironi, og det å benytte rammeverket i en kommunikasjonsvitenskapelig analyse, ikke nødvendigvis gir et komplett bilde av hva som foregår i alle komplekse sosiale og kommunikative interaksjoner hvor ironi benyttes. Selv om Sperber og Wilsons teoretiske vokabular kan bidra i en analyse som dekker svært mye av samspillet mellom aktører i kommunikative sammenhenger, er det også deler av interaksjonen og forklaringen på hvorfor feiltolkninger skjer, som står igjen ubeskrevet.

En mulig medvirkende årsak til at både Otto Jespersens monolog og *New Yorker*-magasinets forside vakte sterke reaksjoner, kan for ek-

sempel være at de ble oppfattet som støtende i kraft av å vise fram holdningene de gjorde, uavhengig av om avsenderen gikk god for dem selv. På samme måte som det å sitere grove banneord kan føre til reaksjoner, fordi bare å nevne dem framkaller ubehag (se Camp 2013; Croome 2013 for diskusjon), er det også en mulighet at sterke karikaturer kan bli oppfattet som “tabu”, fordi deres innhold anses for å være ubehagelig og ikke egnet til å hentes fram, uavhengig av hvorvidt avsenderen går god for innholdet selv eller ikke.

Jeg ser det også som naturlig å supplere forklaringen av hvorfor Jespersens monolog av mange ble tolket som bokstavelig, som delvis forårsaket av at *formålet* med monologen var uklart, og at det var et diffust og uavklart *maktforhold* mellom komikeren Jespersen og statsministeren Bondevik.

Med et sosiologisk perspektiv på humor (se for eksempel Billig 2005) kan det nemlig hevdes at ironi ofte har som formål å være rebelsk, og brukes i et forsøk på å forskyve en asymmetrisk maktbalanse mellom individer eller institusjoner. I tilfellet Jespersen–Bondevik var målet med ironien en person i en klart definert, politisk maktposisjon, og slik sett et legitimt mål om Jespersen ønsket at ironien skulle virke rebelsk. Men samtidig kunne Bondevik ses på som sårbar etter å ha stått fram med psykisk sykdom, og Bondevik uttrykte i ettertid at han opplevde Jespersens utspill som “mobbing” (VG, 26.10.2002). Folks bevissthet rundt Bondeviks sykdomshistorie og sympatier med det som kan ha blitt oppfattet som en svakere part, kan dermed også ha bidratt til at formålet med monologen framsto som uklart.

Hvordan slike ideer om makt og ironiens sosiale formål kan integreres i og samvirke med den pragmatiske teorien, framstår for meg som et fruktbart og interessant spørsmål for framtidig, tverrfaglig forskning.

6 Konklusjon

I løpet av over 2000 år med filosofi, retorikk, litteraturteori og språkvitenskap har det blitt produsert enormt mange undersøkelser av ironi som fenomen og hvordan det fungerer i bruk. Likevel lider, paradoksalt nok, den etablerte og dominerende definisjonen av ironi av store teoretiske og forklaringsmessige problemer. Det er også verdt å merke seg at alt fokuset på hvordan ironi virker og oppstår, har gått på bekostning av

forskning på hvorfor det *ikke* virker, og hvorfor ironiske ytringer ofte misforstås.

Nettopp fordi den dominerende, klassiske forståelsen av ironi som “å si noe samtidig som man mener det motsatte” ikke evner å forklare hvorfor det i de fleste tilfeller ikke er nok å bare si det motsatte av det man mener, for å være ironisk, er det et problem at fokuset i hovedsak har vært på positive tilfeller av ironi. Dermed har det vært lettere for både forsknings- og populærlitteratur innenfor språkvitenskapene å overse de store problemene som hefter ved den klassiske teorien, og slik ikke identifisere behovet for å oppsøke eller utvikle alternative rammeverk.

I denne artikkelen har jeg presentert og drøftet den klassiske definisjonen av ironi og pekt på ulike problemer ved denne. Jeg viste deretter hvordan Grices pragmatiske rammeverk for ironifortolkning viderefører problemene fra den klassiske forståelsen.

Med utgangspunkt i manglene ved den klassiske forklaringsmodellen gikk jeg gjennom grunntrekk i Sperber og Wilsons (1995; Wilson & Sperber 2004; 2012) alternative pragmatiske rammeverk og viste hvordan ironi analyseres og oppfattes innenfor relevansteorien. Jeg hevdet at denne teorien evner å forklare de nevnte utfordringene for den klassiske definisjonen av ironi, samtidig som den kan bidra til forståelsen av hvorfor ironiske ytringer noen ganger mislykkes.

Tre hovedårsaker til at forsøk på ironiske ytringer kan mislykkes, ble trukket fram: 1) Det finnes ingen kontekstuell tilgjengelig tanke, holdning eller forventning som avsenderen kan sies å speile og kritisere, 2) en ytrings innhold kan være relevant som både deskriptivt og attributivt, og manglende kontekstuell informasjon gjør det uklart hvilken tolkning avsenderen har til hensikt å uttrykke, 3) forholdet mellom en ytring eller en teksts innhold og det den er intendert å speile og ta avstand fra, er så karikert eller på annen måte ulikt at mottakeren ikke gjenkjenner ytringen som attributiv.

Jeg har også tatt for meg mulige innvendinger mot relevansteorien analyser av ironi, og hevdet at den støter på utfordringer når forskeren beveger seg ut av en ren teoretisk sfære. Teorien har i liten grad vært anvendt i forklaring av svært komplekse, attesterte tilfeller av ironi, hvor en ytring omfatter en større mengde tekst, og konteksten ikke så lett lar seg avgrense.

I denne artikkelen har jeg derfor forsøkt å anvende det relevans-teoretiske rammeverket på et mye omtalt tilfelle av ironi, hvor en

monolog ble tolket av svært mange som at den ga et (tilnærmet) bokstavelig uttrykk for avsenders intenderte meningsinnhold. Jeg viste her at det relevansteorietiske vokabularet lar seg bruke som analyseverktøy også på et slikt tilfelle, og kan bidra til en forståelse av hvorfor slike feiltolkninger oppsto. Analysen av Otto Jespersens monolog om Kjell Magne Bondevik viste også at det er mulig å generalisere fra de konstruerte eksemplene den kognitive pragmatikken har benyttet seg av når den har diskutert ironi, og at de relevansteorietiske prediksjonene om hvordan ironi virker og ikke virker, sågar lar seg bekrefte i møte med kontroversielle kommunikative situasjoner fra det virkelige liv.

Noter

1. Hjertelig takk til Deirdre Wilson, mine venner og fagfeller på University College London og Centre for the Study of Mind in Nature for mange gode diskusjoner om dette temaet, og spesielt til Ingrid Falkum for en svært konstruktiv og hjelpsom gjennomlesning av et utkast til denne artikkelen. Takk også til to anonyme fagfeller for nyttige vurderinger og kommentarer.
2. Det er vanlig å skille ironi som språklig virkemiddel fra andre former for ironi, som *situasjonsironi* (å oppdage at det er strålende sol den ene dagen man husket å ta med paraply), *romantisk ironi* (der en forfatter tar avstand til sin egen tekst), eller *sokratisk ironi* (se fotnote 3). En mer spesifikk avgrensning vil gjøres når jeg diskuterer Sperber og Wilsons (1995) definisjon av *språklig ironi* senere i artikkelen.
3. Hentet fra Perseus Digital Library: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi1002.phi0019.perseus-eng1:3.44>, april 2014
4. Quintilian skiller mellom ironi som trope, der virkemiddelet er begrenset til et par ord eller en setning, og ironi som figur. I sistnevnte kan ironien gjennomsyre en hel tale eller væremåte, som i *sokratisk ironi*, der avsender påtar seg en rolle som uvitende og ydmyk trass i at hans mål er å få sin samtalepartner til å innse sin egen uvitenhet.
5. <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=IRONI>, lastet ned i april 2014.
6. <http://www.oed.com>, lastet ned i april 2014.
7. <http://rhetoric.byu.edu/figures/i/irony.htm>
8. Grice introduserer verbet *implicate* som kontrast til den etablerte termen *imply*, blant annet for å vise at denne typen kommunikativ handling er et resultat av en bevisst og målrettet form for kommunikasjon. Distinksjonen mellom *imply* og *implicate* blir borte på norsk, når begge oversettes til 'implisere'.
9. *The New Yorker*, 21. juli 2008.
10. Lastet ned 2.3.2014, fra <http://abcnews.go.com/blogs/politics/2008/07/new-ironic-new/>
11. *Ostensiv stimulus* forstås i denne sammenhengen som handlinger en person utfører med det formål å tydeliggjøre en gitt informasjon for en mottaker. Eksempler på ostensiv stimulus kan være søkende øyekontakt, å holde opp et objekt innenfor en annen persons synsfelt, eller en språklig ytring.
12. For Grice (1989) er hele det sannhetsbetingede innholdet, det vil si innholdet som

- kan vurderes som sant eller usant, mulig å utlede semantisk (ofte i kombinasjon med det som gjerne omtales som en *pre-semantisk* prosess, hvor tvetydigheter løses og pronomener tilordnes referanse). Dette perspektivet deles av mange samtidige teoretikere i lingvistik og filosofi (for eksplisitte forsvaret for dette synet, se Cappelen & Lepore 2005; Stanley 2007), men ikke av tilhengere av det som typisk kalles sannhetsbetingende pragmatikk (Bach 1994; Carston 2008; Recanati 2010).
13. Wilson & Sperber (2012) og Clark (2013) hevder imidlertid at Grice og andre klasikere ikke kan forklare *hvorfor* ironi benyttes som trope, når man like gjerne kan uttrykke det samme innholdet ved å si det rett ut og bokstavelig. Relevanteori hevder, på sin side, at bruken av ironi tilfører noe ekstra til en samtale, ved at den ikke bare uttrykker et spesifikt innhold, men også viser fram og kritiserer eller latterliggjør en tanke eller holdning som har blitt uttrykt tidligere.
 14. Parallele diskusjoner har funnet sted i større omfang rundt fagfeltet generativ syntaktisk teori (se for eksempel Wasow & Arnold (2005) for en kritikk av generativisme, og Maynes & Gross (2013) for en systematisk gjennomgang) og analytisk filosofi (for en nyere kritikk av såkalt "lenestolsfilosofi", se for eksempel Buckwalter's forestående artikkel).
 15. "Bondevik rasende på Jespersen", 28.10.2002.
 16. Her kan det være verdt å minne om at både Grice og Relevanteori hevder at en ytring ikke lenger kvalifiserer som ironi hvis avsender eksplisitt må spesifisere at den var ironisk ment.
 17. Imidlertid hevder Sperber & Wilson (1995: 224ff) at relasjonen mellom formen på en ytring som attribuerer eller speiler en annen tanke eller holdning, aldri vil være eksakt lik (*identical*) målet for attribusjonen. Selv ikke direkte sitat er eksakte kopier av den opprinnelige ytringen, og forholdet mellom attributive ytringer og deres mål må derfor alltid konseptualiseres som grader av likhet og ulikhet (*similarity*), (se Wedgwood 2007; Kjøl 2010 for diskusjon).

Litteraturliste

- Attardo, Salvatore 2001: *Humor and Irony in Interaction: From Mode Adoption to Failure of Detection*. Anolli, Luigi, Rita Ciceri & Giuseppe Riva (red.): *Say Not to Say: New Perspectives on Miscommunication*. IOS Press: Amsterdam, 166–185.
- Bach, Kent 1994: Conversational Implicature. *Mind & Language* 9, 124–162.
- Billig, Michael 2005: *Laughter and Ridicule: Towards a Social Critique of Humour*. London: Sage.
- Borthen, Kaja & Cecilie S. Knudsen, denne utgaven: Semantiske og pragmatiske aspekter ved trykklett visst.
- Buckwalter, Wesley: Intuition Fail: Philosophical Activity and the Limits of Expertise. Forestående i *Philosophy and Phenomenological Research*.

- Camp, Elisabeth 2013: Slurring perspectives. *Analytic Philosophy* 54(3), 330–349.
- Cappelen, Herman & Ernie Lepore 2005: *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*. Malden, Mass.: Blackwell Pub.
- Carston, Robyn 2002: *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
- Carston, Robyn 2008: Linguistic Communication and the Semantics-Pragmatics Distinction. *Synthese* 165 (3), 321–345.
- Clark, Billy 2013: *Relevance Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croom, Adam M. 2013: How To Do Things with Slurs: Studies in the Way of Derogatory Words. *Language & Communication* 33 (3), 177–204.
- Eisterhold, Jodi, Salvatore Attardo & Diana Boxer 2006: Reactions to Irony in Discourse: Evidence for the Least Disruption Principle. *Journal of Pragmatics*, 38(8), 1239–1256.
- Falkum, Ingrid Lossius, denne utgaven: Polysemi: En relevanstereoretisk tilnærming.
- Gibson, Edward & Evalina Fedorenko 2013: The Need for Quantitative Methods in Syntax and Semantics Research. *Language and Cognitive Processes*, 28(1/2), 88–124.
- Grice, Herbert Paul 1989: *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Kjöll, Georg 2010: Content Similarity and Communicative Success. *International Review of Pragmatics* 2(1), 21–45.
- Kjöll, Georg 2011: *Word Meaning, Concepts and the Representation of Abstract Entities from the Perspective of Radical Pragmatics and Semantic Externalism*. PhD-avhandling, Universitetet i Oslo.
- Kotthoff, Helga 2003: Responding to Irony in Different Contexts: On Cognition in Conversation. *Journal of Pragmatics* 35, 1387–1411.
- Matthews, Peter J. 2007: *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Maynes, Jeffrey & Steven Gross 2013: Linguistic Intuitions. *Philosophy Compass* 8(8), 714–730.
- Pons Bordería, Salvador 2008: Introduction to the Special Issue on Empirical Data and Pragmatic Theory. *Journal of Pragmatics* 40(8), 1353–1356.

- Recanati, François 2010: *Truth-Conditional Pragmatics*. Oxford: Clarendon Press.
- Recchia, Holly E., Nina Howe, Hildy S. Ross & Stephanie Alexander 2010: Children's Understanding and Production of Verbal Irony in Family Conversations. *British Journal of Developmental Psychology* 28, 255–274.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson 1995: *Relevance: Communication and Cognition (2nd edition)*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson 2012: *Introduction: Pragmatics*.
Sperber, Dan & Deirdre Wilson 2012: *Meaning and Relevance*.
Cambridge: Cambridge University Press, 1-27.
- Stanley, Jason 2007: *Language in Context: Selected Essays*. Oxford: Clarendon.
- Wasow, Thomas & Jennifer Arnold 2005: Intuitions in Linguistic Argumentation. *Lingua* 115, 1481–1496.
- Wedgwood, Daniel 2007: Shared Assumptions: Semantic Minimalism and Relevance Theory. *Journal of Linguistics* 43, 647–681.
- Wester, Silje Farestveit 2005: “*Kan du røske hue ut av medisinskaper?*”: *En analyse av humorprogrammet Torsdagsklubbens demonstrative kynisme*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Wharton, Timothy 2009: *Pragmatics and Non-Verbal Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, Deirdre & Robyn Carston 2007: A Unitary Approach to Lexical Pragmatics: Relevance, Inference and Ad Hoc Concepts. Burton-Roberts, N. (red.): *Advances in Pragmatics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber 2004: Relevance Theory. Horn, Laurence R. & Gregory L. Ward. (red.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber 2012: Explaining Irony. Sperber, Dan & Deirdre Wilson 2012: *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press, 123-145.

Summary

In the classical rhetorical tradition, irony is defined as “saying one thing while implying the opposite”. This definition has been criticized on the grounds of not, among other things, being able to explain why certain

cases of attempted irony sometimes fail. In this article I take a relevance theoretic analysis of irony, as “an utterance where the sender implicitly echoes and distances herself from the content of another utterance, thought or attitude”, as my starting point. I show how this analysis leads to the claim that certain preconditions need to be in place for an ironical utterance to be deemed successful, and point to some factors which may contribute to its failure. This study makes use of constructed examples of irony from linguistic theory, but also argues for the use of a cognitive pragmatic perspective in empirical analysis. Focusing on a now infamous monologue performed by the comedian Otto Jespersen, addressed to then Prime Minister Kjell Magne Bondevik, as well as the subsequent public debate about the monologue’s content, I show how Relevance Theory can contribute to an understanding of how ironical utterances may lead to differing and contradicting interpretations.

Georg Kjøll
georgkj@gmail.com
Henrik Ibsens vej 10
1813 Fredriksberg
Danmark